

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

TÜRK MÜFESSİRİ ÖMER NESEFİ (537/1141)'NİN HANEFİ-MÂTÜRİDÎ ANLAYIŞININ YAYILMASINA KATKILARI

A. Hümeyra ASLANTÜRK*

Batı Karahanlılar Dönemi'nde Nesef'de yetişmiş olan Ebû Hafs Ömer en-Neseфі; İslâmî ilimler sahasında yüzü aşkın eser veren seçkin bir Türk âlimidir. Çalışmalarını devrinin bilim dili olan Arapça ve Farsça yapmış olmasına rağmen, ilmî hedefinin; Türklerin Kur'ân'ı daha anlamaları olduğu görülmektedir. O, bu çabasını, Hanefilik ve Mâtürîdîlik düşüncesi ışığında gerçekleştirmiştir. Eserlerinde bu mezheplerin görüşlerini aktarmakla kalmayıp bu görüşlerin temsilciğini ve savunuculuğunu da yapmıştır.

Hanife Fikhî ile ilgili meseleler hakkında te'lif ettiği müstakil eserler¹ bunun en açık delilidir. Mâtürîdî akâidi hakkında yazdığı *Akâid* adlı risâle ile, ilim erbâbı arasında, tefsir ve fıkhıtan önce kelâm sahasında şöhret bulmuştur. Aynı zamanda önemli bir müfessir olan Neseфі; *et-Teysîr fi't-Tefsîr* adlı eserinde de, itikâdî konularla ilgili olan âyetlerinin tefsiri sırasında, İmam Mâtürîdî'yi, ahkâmı ilgili âyetlerde ise İmam Ebû Hanife'yi ana kaynak kabul etmiş, onların görüşlerini ısrarla savunurken, muhalif görüşleri reddetmek üzere açıklamalarda bulunmuştur.

Biz bu bildiriye; Ömer Neseфі'nin, Hanefi-Mâtürîdî anlayışının yayılmasına yaptığı katkıyı Kur'ân âyetlerini yorumlaması perspektifinden ele alarak sunmak istiyoruz.

Müfessirimiz bazan ehl-i sünnetin görüşlerini mezhep farkı gözetmeden naklederken, daha ziyade Mâtürîdî Mezhebi'nin görüşleri üzerinde durmaktadır. Bunu yaparken İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin görüşlerini kendi görüşlerine dayanak olarak serdedip, bâtil mezheplerin görüşlerine de yine onun ifadesiyle cevaplar vermektedir. Bazen de sadece kendi görüş ve yorumlarıyla açıklama getirmeyi yeterli görmüştür.

Tefsirinde; şer'î ahkâmı ilgilendiren âyetlerin tefsiri sırasında, Hanefi Mezhebi'ne uygun açıklamalara öncelik vermiştir. Bununla birlikte, açıklamalarında Şâfiî ve Mâlikî Mezhebi'nin görüşlerine de yer vermiştir. Ancak genellikle; Şâfiî Mezhebi'nin görüşlerini serdederken, bu görüşleri benimsemediğini, onların delillerine mukabil hanefilerin delillerini daha sağlam ve isabetli bulduğunu vurgulamadan geçmemiştir.

Bu konudaki metodunu birkaç misâl ile açıklamaya çalışalım:

Misâl 1:

“Kadınları boşadığımız ve onlar da bekleme müddetini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın”,² meâlindeki âyeti tefsir eden Neseфі'nin izahı şu şekildedir³:

أن ينكحن أزواجهن yani, daha önce evli oldukları kocalarıyla evlenmeleri. Şâfiî: “Bu âyet, nikahın kadınların sözleriyle mün'akid olmayacağını en kuvvetli delilidir. Çünkü Allah, velilere, onlara engel olmayı yasakladı. Bu da velâyetin onlara ait olduğunu gösterir”, dedi.

Biz de tam tersine; “bu âyet, kadınların sözleriyle nikahın mün'akid olacağını en kuvvetli delilidir”, diyoruz. Çünkü Allah أن ينكحها buyurdu ve nikahı kadınlar üzerine atfetti. Bu durum gayet açıktır.

Misâl 2:

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler”,⁴ meâlindeki âyetin fikhî izahı Teysîr'de şu şekilde yer almaktadır⁵:

* Yrd. Doç. Dr., S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi/Isparta

¹ Neseфі'nin Hanefî Fıkhına dair yazdığı eserler için bkz. A.Hümeyra Aslantürk, *Ömer en-Neseфі ve Tefsirdeki Metodu*, Isparta, 2007, s. 46-47.

² Bakara, 2/232.

³ en-Neseфі, *age.*, I, vr. 234b.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

الرضاعة لمن أراد أن يتم الرضاعة Bu tam bir müddettir. Şöyle ki; ne süreyi kısaltmak isteyen ve emzirme ücretini vermekten kaçınan baba için, veya ne de babanın rızası olmaksızın süreyi artırmak ve bunun üzerine emzirme ücreti isteyen anne için değildir. Bu; kifâyet veya ihtiyaç halinde, her iki tarafın rızasıyla süreyi artırmak veya eksiltmeye delildir. Durumun icabına göre her ikisi de câiz olur.

Tespit edilen emzirme müddeti hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu süreyi iki yıl olarak tespit etmişlerdir, başkasını değil (daha uzun veya daha kısasını kabul etmemişlerdir). İmam Ebû Hanîfe bu sürenin bir buçuk sene olarak sübût bulunduğunu söylerken, Züfer de üç sene demektedir. Deliller fıkıh kitaplarında mevcuttur.

Misâl 3:

“Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların vazgeçmesi veya nikah akdi elinde bulunanın (velinin) hali müstesnâ, affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz), takvaya daha uygundur”,⁶ meâlindeki âyetin tefsirinde ise şu fikhî yorumu yapmaktadır⁷:

الذي بيده عفة النكاح yani koca yaptığı her türlü harcamayı ihsan olarak verir. Yani; şer’î olarak (tespit edilen mehrin) yarısı vaciptir. İsterse tamamını da verebilir. Ancak kadının, (mehrin) tamamından vazgeçmesi hali müstesnâ.

Koca, nikahı elinde bulunduran kişidir, çünkü talak da onun elindedir ve dolayısıyla nikah akdinin devamlılığı da onun elindedir.

Nitekim Said b. Cübeyr bu şekilde tefsir etmiş, Mücâhid ve bir gurup sahâbî de bu şekilde açıklamışlardır. Bu izahın aslı Hz.Ali (r.a)’ye aittir. Şöyle ki: Rivâyet edildiğine göre, Şurayh’a âyette geçen “nikah akdini elinde bulunduran” ibâresi hakkında sorulmuş, o da bunu “veli” olarak açıklamıştır. Bunun üzerine Hz.Ali (r.a) bu izaha itiraz ederek:

“Hayır, o kocadır”, demiştir. Ebû Hanîfe’nin görüşü de bu şekildedir. Şâfiî’nin iki sözünden biri de böyledir. Mâlik ve Şâfiî; “onun (nikah akdini elinde bulunduran kimsenin) küçük ve bâkire olanın velisi olduğunu ve bu yarı payın ona ait olduğunu” söylemektedirler. Bu sahih değildir, zira o (veli); küçük olanın hakkını teberrû edemez, büyüğün de rızası olmadan böyle bir tasarrufa hakkı yoktur.

Görüldüğü gibi; Neseî tefsirinde geçen ahkâm âyetlerinin yorumu sırasında Hanefî mezhebi’nin görüşlerini esas almış, farklı görüşleri serdetmekle beraber ehl-i sünnet çizgisinde olmayan görüşleri çürütmeye çalışarak reddetmiştir.

Neseî’nin âyetlerde yeri geldikçe kelâmî konularda nasıl bir yol takip ederek açıklamalar yaptığı meselesine gelince; müfessirimiz itikâdî konuları ihtiva eden âyetlerin tefsiri sırasında daima, öncelikle İmam Mâtürîdî’nin görüşlerini esas almış, daha sonra kendi görüşlerini bu paralelde izah edip destekleme yoluna gitmiştir.

Neseî’nin bu konudaki yöntemini birkaç misâlde görelim:

a) Ru’yetullah meselesi:

“Bir zamanlar; “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız”, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırımlar çarpmıştı”,⁸ meâlindeki âyetin tefsirinde Neseî, Mâtürîdî’den naklen şöyle demektedir⁹:

İmam Ebû Mansur dedi ki: Mu’tezile, âyetin zâhirine dayanarak Allah’ın ru’yetinin imkansızlığına hükmetmişlerdir. Bize göre; âyette Allah’ın ru’yetini nefyetmeye delil olacak birşey yoktur. Aksine ispatına delâlet edecek şey vardır. Çünkü Mûsâ (a.s); yetmiş kişi kendisinden Allah’ın ru’yetini isteyince onları bu işten

⁴ Bakara, 2/233.

⁵ en-Neseî, *age.*, I, vr. 235b.

⁶ Bakara, 2/237.

⁷ Bkz. en-Neseî, *age.*, I, vr. 239a.

⁸ Bakara, 2/55.

⁹ en-Neseî, *age.*, I, vr. 129b.

men etmemiştir. O Rabb'ini görmek isteyince Allah da onu görmekten nehyetmemiştir. Bilâkis ona şöyle buyurmuştur: "Eğer dağ yerinde durursa beni göreceksin".

Yine Rasûlullah devrinde bir gurup ona: "Biz Rabb'imizi görecek miyiz?", diye sorunca, Rasûlullah da onları bu işten nehyetmemiştir.

Onları (Hz. Mûsâ'dan istekte bulunanları) yıldırım çarpmasının sebebi; onların, irşat için değil işi zora koşmak ve karşısındakini sıkıştırmak için istemiş olmalarındandır.

Denildi ki: Hz. Mûsâ; "Seni görmek isteyişimden tevbe ettim. Çünkü sen onu ahirette va'd ettin", demiştir. Yine "Allah'ım ben müminlerin ilkiyim", ayetinden kasıt, "ben senin dünyada değil de ahirette görülebileceğini tasdik edenlerdenim". Allah'ın dünyada görülebileceğine dair bir va'd yoktur. Âyetteki لول kelimesinin anlamı, "bu zamanın ilki", anlamındadır. Şu ana kadar Allah'ın Hz. Mûsâ'ya görünmemesi, O'nun görünmesinin caiz olmasına rağmen dünyada kimseye verilmeyeceğindedir. Bunu böyle yapması ise (dünyada görünmemesi), kulların Allah'ın görülmesini istemesinin gerçekleşmesi içindir ki, bu istekle ru'yet gerçekleşsin. Ve ehl-i sünnetin inkarcılara ve ehl-i bid'ata karşı kesin bir delili olsun, diyerdir.

Neseffî, bu mevzûda; "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster, Seni göreyim!", dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin!", buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim",¹⁰ meâlindeki âyetin tefsirini de şu şekilde yapmıştır¹¹:

رب أرني أنظر إليك âyeti, Allah'ın ru'yeti konusunda ehl-i sünnetin delilidir. Çünkü Mûsâ (a.s) bunun câiz olacağına inanmış ki bunu Allah'tan istemiştir. Allah'a karşı câiz olmayan bir şeyin câiz olduğuna itikat etmek küfürdür. Kim bir peygamberin böyle bir davranışta bulunmasını câiz görürse kâfir olur. Allah'ın; "ben görünmeyeceğim", buyurmayıp bilâkis "sen beni göremeyeceksin", buyurması, ru'yetin cevâzını nefy etmek için delildir. Sonra "beni göremeyeceksin" demek, "senin beni dünyada görmeye gücün yetmez", demektir.

Nitekim bir âyette "Bunu yapamazsanız ki elbette yapamayacaksınız",¹² buyuruluyor, yani "güç yetiremezsiniz" demektir. Yine başka bir âyette "bir çeşit yemekle yetinemeyiz",¹³ denmesi de, sabretmeye gücümüz yetmeyecek demektir. Âyetin, ru'yetin nefyi için değil de güç yetirmenin nefyi için delil olduğuna delil, bazılarının söylediği gibi şu âyetlerdir:

"Dağa bak, eğer o yerinde durursa beni göreceksin", bu âyette görme, dağın yerinde kalmasına bağlanmıştır. Âyetin devamında "Rabbi dağa tecelli edince", yani "zuhur edince", demektir. Yani âyetteki "tecelli etmek", "ortaya çıkmak" anlamındadır. Yani zuhurdan kasıt Allahu a'lem şudur: Allah dağa ru'yeti verdi ve dağa bir hayat verdi, ilim verdi. Onunla Mûsâ, onun gördüğünü anladı. Bu da Allah'ın görülebileceğinin başka bir delilidir.

İmam Ebu Mansur şöyle demektedir: Ru'yetullahı kabul etmeyenler لن تراني âyetinin zâhirine tutunmuşlardır لن ile yapılan bir nefiy ebedilik ifade eder. Onlar (ehl-i bid'at) ru'yeti istemeyi bir çok batıl vecihlere hamletmiştir.

Onlardan bir tanesi şudur: Derler ki: "Bana göster seni göreyim", âyetinin mânâsı şudur: Yani "bana kat'i bir delil göster ki onu göreyim".

Vecihlerden biri de şudur: Onlar da derler ki; Hz. Mûsâ Allah'ı görmeyi kendisi için değil kavmi için istemiştir. Bu sebeple, "onu bize açıkça göster", demişlerdir.

Diğer bir vecih de şudur: Onlar derler ki; Bu (ru'yet) ona (Hz. Mûsâ'ya) gizli kalmıştır. O görüp göremeyeceğini bilememiştir. Bunu görüp göremeyeceğini öğrenmek için istemiştir.

Bütün bunlara karşı cevabımız şudur: لن in ifade ettiği nefiy, onun dünyada ebediyen görülemeyeceğinin ifadesidir. Çünkü bu, onun Allah'ı dünyada görmek istemesinin cevabı idi. Başka âyetlerde

¹⁰ A'râf, 7/143.

¹¹ Bkz.: en-Neseffî, *age.*, II, vr. 294b-296a.

¹² Bakara, 2/24.

¹³ Bakara, 2/61.

de bunun benzeri vardır: “Onlar asla (ölümü) temenni etmeyeceklerdir”,¹⁴ âyeti de, bunu dünyada temenni etmeyeceklerdir, demektir. Çünkü onlar bunu ahirette temenni edeceklerlerdir. Allah Teala, onlardan haber vermek üzere şöyle buyurmuştur: “Keşke o gerçekleşse”,¹⁵ yani ölüm. Allah Teâlâ onlara bundan önce bir çok âyet göstermiştir. Yine o mekanda ona dağı göstermiştir ve sonunda, “beni göremeyeceksin”, sözüyle nefy etmiştir. Bu delil, görmeyeceği anlamına değildir.

“Bana göster seni göreyim”, buyurulmuş ve cevabında, “beni göremeyeceksin”, denmiştir. Bu durumda deliller, görülmesine ve ru’yetin olumsuzluğuna hamledilemez

Keza, “Mûsâ onu kavmi için istedi”, sözleri doğru değildir. Çünkü o; “bana göster seni göreyim”, demiştir, “onlara göster seni görsünler”, dememiştir. Cenabı Hak da: “beni göremeyeceksin”, demiş, “beni göremeyecekler”, dememiştir. Eğer Hz.Mûsâ bunu kavmi için istemiş olsaydı, onlar için dilemesi ve onları bu konuda cahil görmesi gerekirdi. Tıpkı; “bize bir ilah yap”, diyenleri cahil görmesi gibi. Nitekim Kur’ân’da; “Siz cahil bir kavimsiniz”,¹⁶ buyurulmuştur.

Onların, “bu ona gizli kaldı”, sözleri ise Allah’ı bilmemektir ve küfürdür. Kim, peygamberlerin Allah’ı bilmediklerini zannederse, o kâfirdir. Allah’a yemin olsun ki, onlar (peygamberler) masumdurlar.

Müfessirimiz; ru’yet meselesi hakkındaki açıklamalarına başka âyetlerin tefsiri sırasında da yer vermiştir. Meselâ: “Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, herşeyden haberdar olandır”,¹⁷ mealindeki ayeti şu şekilde izah ediyor¹⁸:

لا تتركه الأَبصار âyeti, gözler O’nu ihata edemez, demektir. Çünkü ihata, mahdut ve fâni şeyler içindir. Allah ise bundan münezzehtir. Mu’tezile bu âyeti ru’yetin olamayacağına hamletmişlerdir. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü idrak ru’yet demek değildir. İdraki nefy, ru’yeti nefy anlamına gelmez. Kur’ân’da: “İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ’nın adamları; işte yakalandık!” dediler. Mûsâ; “asla” dedi, “Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir”,¹⁹ ayetinde idrak ru’yetin ispatıyla beraber bâkî kalmıştır. Öyleyse bizim dediğimiz doğrudur.

Ayrıca; “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır”,²⁰ mealindeki âyetin tefsirinde de müfessirimiz şöyle demektedir²¹:

Übeyy b. Ka’b der ki: Rasûlullah’a bu âyet hakkında sordum. Şöyle buyurdu: الحسنى cennettir. Ziyâde ise, “Allah’ın vechine bakmaktır”.

Enes’ten gelen bir rivâyete göre, Rasûlullah (a.s): “Bir de ziyâdesi vardır”, âyeti konusunda öyle buyurmuştur: “Rableri onlara tecelli eder”.

Süheyb’ten gelen bir rivâyete göre de; Rasûlullah bu âyeti okumuş ve şöyle buyurmuştur: “Cennet ehli cennete, ateş ehli ateşe girince bir münâdî şöyle seslenir: “Ey cennet ehli, sizin Allah nezdinde bir sözleşmeniz vardır. Onu gerçekleştirmesini ister misiniz? Mü’minler de şöyle diyeceklerdir: “O nedir ki! Yüzlerimiz ağarmadı mı, terazimiz ağır basmadı, bizi cennete yerleştirip cehennemden korumadı mı!” Münâdî şöyle diyecek: “Hicâp kalkacak, Allah tecelli edecek”, ve onlar Allah’ın cemâlini görecekler. Muhammed’in nefsi kudret elinde olana yemin ederim ki, Allah onlara bundan daha sevimli birşey vermez ve bundan daha çok gözlerini aydınlatan birşey ihsan etmez”.

İşte âyet bütün bu sözlere şâmilidir ve tefsirlerin en iyisi de Peygamberinkidir. Ebû Bekr es-Sıddîk, Huzeyfetü’l-Yemân, Ebû Mûse’l-Eş’arî, Ka’b b. Uca, Süheyb b. Sinân, Ubâde b. es-Sâmit, İbn Abbas, Âmir b. Sa’d, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Abdurrahman b. Süleyd, İkrime, Hasan, Dahhâk, Süddî, Mukâtil, Atâ ve bütün müfessirler bu tefsiri benimsemişlerdir.

¹⁴ Bakara, 2/95.

¹⁵ Hâkka, 69/27.

¹⁶ A’râf, 7/138.

¹⁷ En’âm, 6/103.

¹⁸ en-Nesefî, *age.*, II, vr. 222a-b.

¹⁹ Şuarâ, 26/61.

²⁰ Yûnus, 12/26.

²¹ Bkz. en-Nesefî, *age.*, III, vr. 94a..

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Müfessirlerin çoğu da, âyette geçen زيادة kelimesini “Allah’ın vechine bakmak” olarak tefsir etmişlerdir. Kays b. Ebî Hâzım’ın Darîr b. Abdillâh’tan rivâyet ettiğine göre; Darîr demiştir ki: “Biz bir gece Rasûlullah’ın yanında idik. Rasûlullah dolunaya baktı ve şöyle buyurdu: “Siz, Allah’ı dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. O’nu görmede şüphe etmeyeceksiniz”²².

Bu; ru’yetin ru’yete teşbihidir, kişinin kişiye teşbihi değildir. Bu gerçek olan sözdür ki, ehl-i sünnet ve’l-cemaat bunu böyle kabul etmiştir.

و لا يرهق قتر و لا ذلة yani Allah’ı görmekten vazgeçip de başka birine bakmazlar. Bütün hallerde Allah’ı görmekte dâim olacaklardır.

Allah Teâlâ’nın görülmesi meselesi hakkında en-Nesefî bir de: “Yüzler vardır ki, o gün pırıl pırıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklar ve O’nu göreceklendir”,²³ meâlindeki âyetin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır²⁴:

إلى ربها ناظرة Bu mü’minlerin Allah Teâlâ’yı göreceklere kat’î bir delildir. Sahâbîler ve ondan sonraki birçok müfessir bunu böyle kabul etmiştir.

Zeyd b. Eslem der ki: “Rablerine bakacaklar”, ifadesi, “Rableri kendilerine tecellî edecek ve onlar da ona bakacaklar”, demektir.

Atıyye el-Avfi der ki: Bu âyet, “onlar o gün Rablerine bakacaklar ve Rableri bununla onlara ikram edecek”, anlamındadır. Veyl ise, o gün Allah’ı görmeyenler içindir. Ammâr b. Yâsir de aynı şeyi söylemiştir.

Hasan el-Basrî’ye; “Allah nasıl görülecek?”, diye sorulunca, şu cevabı vermiştir: “Nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde!”.

b) Büyük günah işleyenin durumu

“Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin”, demiştik. İblîs hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”,²⁵ meâlindeki âyetin tefsirini şu şekilde yapmaktadır²⁶:

كان من الكافرين daha önce كان ve benzerleri ile ilgili bilgi vermiştik. كان burada صار anlamındadır. Yani; şeytan, yüz çevirmesi ve kibirlenmesiyle kâfirlerden oldu ki, bu davranışı emri isyandır.. Yoksa emir gereği ameli terk değildir.

Denildi ki: Burada كان kendi anlamındadır. Yani o, Allah’ın ezeli ilminde kâfirlerdendi ve Allah kendi ilminde onun imandan sonra küfredeceğini biliyordu. Yoksa Allah’ın bilmesi onun küfretmesini gerektirmez. Burada usûle dair meseleler vardır:

Birincisi; ehl-i sünnet ve’l-cemaate göre, büyük günah işlemek gibi secdeyi terk etmek de küfür değildir. Hâricîlere göre; büyük günah işleyen kâfir olur, ebediyyen ateşte kalmaya müstehak olur. Mu’tezileye göre ise; büyük günah işleyen imandan çıkar, fakat küfre girmez. Cehennemde ebedî kalmayı hak eder.

Biz deriz ki: Kul; küçük veya büyük günah işlemekle kâfir olmaz. Yaptığı bu günahı helâl görmedikçe ve Allah’ın emri olduğunu inkâr etmedikçe de imanda çıkmaz. Çünkü Allah, günahkârları “mü’minler” olarak isimlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı”²⁷, “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız, mevcut fâiz alacaklarınızı terkediniz”²⁸, “Eğer mü’minlerden iki gurup birbiriyle vuruşursa...”²⁹, “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygambere hâinlik etmeyiniz”³⁰, “Ey iman edenler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz”³¹. Hâsılı; emri kabul imandır, onunla amel etmek taat, onu terk günah, reddi ise küfürdür.

²² Buhârî, *age.*, Mevâit, 16, 26; Ezan, 1329, Tefsîru Sûre, 50/2, Rikâk, 52, Tevhid, 24; Ebû Dâvud, *age.*, 19; Tirmizî, Cennet, 16; Hanbel, *age.*, 3/16, 17, 26, 27.

²³ Kıyâme, 75/22-23.

²⁴ en-Nesefî, *age.*, IV, vr. 255b.

²⁵ Bakara, 2/34.

²⁶ Bkz.: en-Nesefî, *age.*, I, vr. 11a-b.

²⁷ Bakara, 2/1798.

²⁸ Bakara, 2/278.

²⁹ Hucurât, 49/9.

³⁰ Enfâl, 8/27.

³¹ Nûr, 24/31.

İkincisi; Cebriyye der ki: İtaatsiz iman fayda vermez, isyansız küfür zarar vermez. Çünkü Allah, İblis'in çok taatına rağmen ikram etmiştir. Burada Fir'avn'ın sihirbazlarına da sapkınlıklarına rağmen ikram etmiştir. Burada itibar; bilerek ve isteyerek yapılan davranışadır. Bize göre bu bâtıldır. Çünkü Yüce Allah, İblis'i kendi emrini reddederek küfre düşmesinden dolayı lânetlemiştir. Fir'avn'ın sihirbazlarına ise, kendisine iman etmelerinden dolayı ikram etmiştir.

Üçüncüsü; İblis, bize göre, iman ettikten sonra kâfir olmuştur. Eşearilere göre ise, o ebediyyen kâfir idi. Bu, saadet ve şekâvet meselesidir. Çünkü, her ikisi de yaradıcısının sıfatlarındandır. Zatında bir değişiklik olmaz.

Eş'arîler derler ki: Saîd şakî olmaz, şakî de saîd olmaz. Bu muvâfâat meselesidir. Buna göre; amelin dinden dönme ile yok olması meselesi ve imanda istisnâ meselesi ile ilgili temel bir esastır. Ehl-i hakkın delili Allah'ın şu sözüdür: "İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?"³², "İman ettikten sonra küfre saptılar..."³³, "İman edip sonra inkâr edenler, sonra iman edenler..."³⁴. Peşpeşe iki sıfatı ispat etmiştir. Aynı anda ikincisinin bulunması halinde, birincisinin nefyi câiz değildir. Onlara göre, kim iman veya küfür ile damgalanırsa, damgalandığı şeyle vasfedilir. Daha önceki haliyle isimlendirilmez. Bu; görünen bir şeyi inkâr ve hakikatleri iptaldir.

Yine aynı mevzûda: "Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır",³⁵ meâlindeki âyetin tefsiri sırasında da müfessirimiz şöyle demektedir³⁶:

Bu âyet, isyanın imanı gidermeyeceğine delildir ve Hâricîler'in bu husustaki görüşüne reddir. Yine bu âyet Mu'tezile'nin; "Küçük günah bağışlanmıştır, ona ceza vermek câiz olmaz ve onun için tevbe etmek te gerekmez. Âdem (a.s) için zelle olduğuna göre, onunki küçük günah değildir. Ve ona (Âdem'e) o günahı tevbe etmesi emredildi", sözünün bâtıl olduğunun da delilidir.

Yukarıdaki âyetlerde yaptığı açıklamaları te'yid eder mahiyette şu âyetin izahını getirmiş ve; "Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar",³⁷ meâlindeki âyeti, müfessirimiz şu şekilde tefsir etmiştir³⁸:

خطیئة و أحاطت به خطیئته âyeti "her yönüyle onu tavaf etti", demektir. Kaffâl dedi ki: Her günah hatadır. خطیئة ise; kulun hatası kendisini kuşatmıştır, çünkü doğru değildir ve hatîe, günah olmakla ve bütün amelleri yok etmekle kulu kuşatmıştır. Bu da şirkten başka birşey değildir. Âyetin mânâsının şöyle olması da câizdir: "Kim bir şirk kazanırsa ve bu şirk kendisini kaplarsa ve bu şekilde ölürse", demektir. Şöyle olması da câizdir: "Kulun hatası kendisini kaplamıştır", yani kulun hatası kendisini helâk etmiştir ve bu hata kendisini öyle kuşatmıştır ki, ondan kurtulamaz. Nitekim şu âyetler de bunu göstermektedir: "Derken onun serveti kuşatıp yok edildi"³⁹, "...ve onlar çepeçevre kuşatıldılar"⁴⁰, "Henüz elde edemediğimiz başka ganimetler de vardır ki, onlar Allah'ın bilgi ve kudreti dahilindedir",⁴¹ yani halimizi kuşatmıştır. Yani öyle ince hesaplamış ki onun elinden kurtulma imkanı yoktur.

خطیئة و أحاطت به خطیئته âyetinin mânâsı şöyle de olabilir: Hatası kendisini istilâ etmiş ve ona galip gelmiştir. Başkasının onun üzerine hükmetmesi mümkün değildir. Bu âyette günah-ı kebâir işleyenlerin ebedî cehennemde kalacaklarını söyleyen Mu'tezile ve Havâric için delil yoktur. Çünkü سینه kötü amelin ismidir خطیئة ise günahın ismidir. Çünkü biz deriz ki; سینه şirkdir. Âyette de; "Kim seyyie işlerse yüz üstü ateşe atılır",⁴² buyurulmuştur.

İbn Abbas, Kelbî, Mukâtil ve bir gurup âlim şöyle demişlerdir: Bu âyetin mânâsı; "Kim bir şirk kazanırsa ve bu hatası kendisini kuşatırsa ve bu halde ölürse", demektir. Âyetin zâhirî anlamı bizim için kesin bir delildir. Çünkü şöyle buyurulmuştur: خطیئة و أحاطت به خطیئته yani, şirkî üzere ölmüştür. Burada önemli olan خطیئة dir,

³² Âl-i İmrân, 3/106.

³³ Nisâ, 4/90.

³⁴ Nisâ, 4/137.

³⁵ Bakara, 2/37.

³⁶ en-Nesefî, *age.*, I, vr. 117b.

³⁷ Bakara, 2/81.

³⁸ en-Nesefî, *age.*, I, vr. 149a.

³⁹ Kehf, 17/42.

⁴⁰ Yûnus, 10/22.

⁴¹ Fetih, 48/21.

⁴² Neml, 27/90.

başkası değildir. Kim mü'min olursa, onun için taatlerin en büyüğü vardır. Günah onu kuşatamaz. Seyyie'yi şirk olarak, hatie'yi de büyük günah olarak tefsir edenlere göre bu ikisinin bir arada bulunması ateşte ebedî kalmanın şartı değildir. Bilakis şirk yalnız başına bunu hak eder.

Bu âyet yahudileri reddir. Allah yahudilerin sözlerine karşı şöyle buyurmuştur: "Kim bir seyyie işlerse ve günahı kendisini kuşatırsa", yani, "ateş bizi birkaç sayılı gün kadar yakar", demeniz doğru değildir. Bilakis sizin gibilerin durumu ebediyen cehennemde kalmaktır. Onlar müşrik ve büyük günah işleyen kimselerdir. Çünkü Allah âyette her ikisini de zikretmiştir. Bu âyet gereği sadece küfür, ebediyen cehennemde kalmayı gerektirir. Küfrün neticesi bu olduğuna göre, hem küfür hem de hatie sahibi ise kesinlikle cehennemde ebedî kalır.

Yine aynı mevzûda; "Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır",⁴³ meâlindeki âyetin tefsiri sırasında en-Nesefî, şu açıklamaya yer vermiştir⁴⁴:

و من يقتل مؤمنا متعمدا yani, "imanından dolayı onu kasden öldürürse, o küfürdür". Denir ki; "kim onu öldürmeyi helâl görerek öldürürse bu davranış küfürdür". İbn Abbas der ki: فجزاؤه جهنم خالدًا فيها: "o, onun cezasıdır. Eğer Cenâbı Hak onu cezalandırırsa, imanından dolayı ebediyen cehennemde bırakmaz".

c) Kulun, kendi fiilinin hâliki olması meselesi

"...Allah onunla birçok kimseleri saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir",⁴⁵ meâlindeki âyeti müfessirimiz şöyle açıklamaktadır⁴⁶:

İmam Ebû Mansur der ki: Bu onların, "Allah bununla bir mesel murat etmemiştir", sözlerine cevaptır. İmam Ebû Mansur der ki: "Allah bununla birçoklarını saptırmak, birçoklarını da hidayete erdirmek istedi. Dalâleti seçeceklerini bildiği kişileri dalâlete sürükledi. Hidayeti tercih edeceklerini bildiklerini de hidayet etti. Âyet Mu'tezile'yi reddir. Çünkü onlar derler ki; Allah herkesi hidayet etmek istedi. Fakat bazıları saptılar. Allah da bazılarına hidayet etmiş oldu".

Denildi ki: "Kim meseli alaya alır ve onu hikmetten saymazsa, Allah bununla onları saptırır", anlamına gelir ki onlar da kâfirlerdir. Yine Allah bununla, meselin hikmetini ve faydasını bilenleri hidayet etmiştir ki, onlar da mü'minlerdir.

إضلال dalâl fiilini yaratmaktır. Bu da dalâleti seçenler hakkındadır. Hidayet ise; اهتدي fiilini yaratmaktır. Bu da hidayet sıfatını tercih edenler hakkındadır. Mu'tezile bunu onların "dalâlette olanlar" olarak isimlendirmelerine hamletmektedir. Halbuki lügatte bu mümkün değildir. Aklî ve sem'î deliller de bunu reddeder.

Allah'ın, "Bununla ancak fâsıkları saptırır", sözünde فسوق ve فسق kelimeleri, "taatten çıkmak" anlamındadır. Nitekim Araplar فسقت الرطبة derler, yani, "hurma kabuğundan çıktı" فسوق kelimesi, deliğinden çıktığı için "fare" anlamına da gelmektedir. Sonra bu âyet, birinci âyetin açıklamasıdır. Çünkü orada; "Allah, bununla bir çoğunu saptırmaktadır", dedikten sonra kimi saptırdığı "bununla ancak fâsıkları saptırır", ifadesiyle açıklanmaktadır. Yani Allah, bu meseli zikretmek sebebiyle Allah'ın taatından çıkanlardan başkasını saptırmamıştır. Netice olarak, gerçekte hidayet ve saptırma Allah'tan, hidayet ve sapma kuldandır. Cebriyye, kulun fiili olarak görmez. Mu'tezile ise, Allah'ın fiili olarak görmez. Her ikisini de daha önce reddettik.

Bu hususta yukarıdaki açıklamaları yapan müellif; "...Allah dileğini doğru yolu iletir",⁴⁷ meâlindeki âyeti izah ederken de şöyle demektedir⁴⁸:

و الله يهدي من يشاء إلي صراط مستقيم âyetinde Cenâb-ı Hak, dilemesinin hidâyete has olduğunu açıklamıştır. Mu'tezile'nin zannettiği gibi bu dileme bütün yaratıklara şâmil değildir. Bize göre; "ihtidâyı yaratma" anlamına gelen "hidayet" hastır, "açıklama" anlamında olanı ise âmdir.

⁴³ Bakara, 2/93.

⁴⁴ en-Nesefî, *age.*, II, vr. 87b.

⁴⁵ Bakara, 2/26.

⁴⁶ en-Nesefî, *age.*, I, vr. 96a.

⁴⁷ Bakara, 2/213.

⁴⁸ en-Nesefî, *age.*, I, vr. 221a.

Müfessir, Bakara Sûresi 15. âyette geçen *و يمدهم في طغيانهم يعمهون* ibâresinin tefsiri sırasında da bu hususta şöyle demektedir⁴⁹:

Sonra bu âyet ehl-i sünnet ve'l-cemaatin, onların *و يمدهم* âyetinin burada nefsin fiilini isbat olduğunu söylemelerine ve yine onların *في طغيانهم يعمهون* âyetini, kulun fiilinin ispatına delil olduğu sözlerine karşı delildir. Aslında bu âyet; kulun fiili yaptığının, Allah'ın ise o fiilin yaratıcısı olduğunun, Cebriyye'nin; "kulun fiili olmaz" sözünün ve Kaderiyye'nin; "kulun fiilinde Allah'ın yaratması yoktur" sözlerinin bâtil olduğuna delildir.

Yine aynı konuda Neseî, mütezilî müfessirlerden olan Ebû Bekr el-Esamm'dan yaptığı nakilden sonra bu görüşün doğru olmadığına işaret ederek şöyle demektedir⁵⁰:

Ebû Bekr el-Esamm; *ذهب الله بنورهم* âyetinin mânâsının; "ahirette onlara ceza olması için yüzlerinin kararması olduğunu" söyledi. *الظلمات و تركهم في الظلمات* âyetinin mânâsının; "onunla görmeleri için ışık vermedi", demek olduğu da söylenmiştir. Yine bu âyetin; *تركه في الدار* denildiği gibi, "münafıklar ondan (karanlıktan çıkarılmadı)" anlamında olduğu da söylenmiştir. İşte bu Mu'tezile'nin te'vilidir. Çünkü onlar, kulun fiilinin Allah'ın yaratması ile olmadığını söylerler. Doğru olan ehl-i sünnet ve'l-cemaatin; *تركهم* fiilini *جعلهم* şeklindeki te'vilidir. Allah'ın *جعل* fiili, *ترك* fiili, *جعل* anlamındadır.⁵¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Ömer Neseî, diğer eserlerinde olduğu gibi, *et-Teysîr fi't-Tefsîr* adlı tefsirinde de, ehl-i sünnet çizgisinde itikâdî ve amelî konulardaki âyetlerin yorumunu, İmam Azam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, daha net bir ifadeyle hanefî-mâtürîdî anlayışı paralelinde gerçekleştirmiştir. Neseî'nin bu tercihi; onun sadece bu düşünce ve yaşayış sistemi kabullenmekle kalmayıp, bu cereyanı korumayı, yaymayı ve müdafaa etmeyi de kendisine görev edinmiştir.

⁴⁹ en-Neseî, *age.*, I, vr. 71a.

⁵⁰ en-Neseî, *age.*, I, vr. 73b-74a.

⁵¹ Bakara, 2/264.